

HANICZKO ANNA

NYELVHASZNÁLAT ÉS IDENTITÁSTUDAT VIZSGÁLATA A GÖMÖRI RÉGIÓ ROMA LAKOSSÁGÁNAK KÖRÉBEN

Szlovákia területén napjainkban több mint 300 000 roma él (egyek számítások szerint valójában 400 000 – 500 000), ami az összlakosság 5,7%-át (illetve 7,6%–9,5%-át) teszi ki. A romák lakta települések egyenlőtlenül oszlanak meg az országban, a romáknak több mint a fele a kelet-szlovákiai régióban él. A többségi társadalomtól és a többi etnikai kisebbségtől nemcsak a többnyire látható antropológiai jegyekkel és nyelvükben különböznek, hanem eltérő társadalmi státuszukkal is (Mann, 2005, 7).

Írásomban a roma identitás vizsgálatával foglalkozom a gömőri régió egyes településein – Tornalján, Zsórban, Lökösházán és Dereskben. Kutatásom során fontosnak tartottam szem előtt tartani a kutatásaitikai szempontot. Romának tartottam minden olyan adatközlőt, aki származását és nemzetiségét tekintve is a roma nemzetiséget deklarálta, valamint minden olyan adatközlőt, aki származását tekintve romának vallotta magát, viszont nemzetiségéként a magyar vagy a szlovák nemzetiséget jelölte meg. Nem tagadom, esetenként nagy dilemmában voltam, ugyanis több adatközlő is magán viselte a markáns külső roma antropológiai jegyeket, a roma környezet is romának titulálta őket, ennek ellenére származásukat s nemzetiségüket tekintve sem vallották

magukat romának. Ilyenkor gyakorta fölvettem magamnak a kérdést: milyen értelme van az ehhez hasonló kutatásoknak, ha az eredmény nem a „valóságot” tükrözi? Mi a fontosabb egy kutató számára? Elfogadni az adatközlő által deklarált nemzetiséget és származást, vagy ragaszkodni a maga és a környezete által meghatározott kategóriákhoz, ezáltal önkényesen dönteni származás és nemzetiség kérdésében?

Az utóbbi eljárásnak is megvan a maga előnye, hiszen ha nem beszélhetnénk rejtőzködő identitásról, s egyre több roma vállalná származását, minden bizonnyal közelebb juthatnánk a szlovákiai romák tényleges számának meghatározásához. Ennek ellenére fontosabbnak tartom az adatközlő tiszteletben tartását, hiszen azt tapasztaltam, hogy minden tagadás mögött egy történet, negatív tapasztalat bújjik meg.

A ROMA IDENTITÁS VIZSGÁLATA TORNALJÁN – AZ IDENTITÁSVIZSGÁLAT ELSŐ FÁZISA

Az identitásvizsgálat első fázisában az adatközlőket Tornalja főként cigányok által lakott térségeiből választottam. A vizsgálat során 334 adatközlővel dolgoztam. Az adatok gyűjtése kérdőívek és interjúk segítségével történt.

A terepmunka során több alkalommal is azt tapasztaltam, hogy a romák különbséget tesznek származás és nemzetiség között. Ennek tekintetében a kezdetben megszerkesztett kérdőívet kiegészítettem az anyanyelv feltérképezésére irányuló kérdéssel, illetve származás és nemzetiség tekintetében a válaszadási lehetőségeket is kibővítettem (magyar, szlovák, roma származású magyar, roma származású szlovák, roma, egyéb). Az eredmények igazolták feltevésemet, s az adatközlők jelentős hányada annak ellenére, hogy nemzetiségüként a magyar vagy szlovák nemzetiséget jelölték meg, vállalták roma származásukat.

A kérdőíves vizsgálat mellett interjút készítettem azokkal az adatközlőkkel, akik vállalták a beszélgetést. A vizsgálat során azért volt szükség interjúkra, mivel a kérdőíves vizsgálat lényegesen kevesebb adat feltérképezésére ad lehetőséget, mint a tartalmasabb beszélgetés. A beszélgetések a következő témakörökre irányultak: a roma öntudat feltérképezése, a roma/cigány megnevezések használata, a romákat érő diszkrimináció, a roma és a nem roma vegyes házasságok, a romák nem romák által való megítélése, a romák és a nem romák együttélése, egymás mellett élése. A tornaljai identitásvizsgálat első fázisában 78 adatközlő vállalta a beszélgetést, közülük

54 adatközlő vallotta magát romának, 24 adatközlő pedig nem romának.

Az adatközlőket a Békés Nóra tanulmányában alkalmazott módszer alapján a következő csoportokra osztottam:

- Minimális roma identitású adatközlők
- Közepes roma identitású adatközlők
- Erős roma identitású adatközlők

Az interjúk során nyert adatok alapján a Tornalján folytatott identitásvizsgálat első fázisában 12 adatközlőnél minimális, 38 adatközlőnél közepes, ezen belül kettős, 4 adatközlőnél pedig erős roma identitást állapítottam meg.

Az általános meghatározásból kiindulva a minimális roma identitású adatközlők ugyan vállalják roma származásukat, viszont nem tulajdonítanak ennek különösebb jelentőséget.

A közepes roma identitás, s ezen belül a kettős identitás identitáskonstrukció értelmében az adatközlő vállalja roma származását, viszont a roma identitás elemei mellett a többségi társadalom identitáskészletéből is vesz át elemeket. Jelen kutatás esetében a többségi társadalmat a magyar, illetve a szlovák társadalom jelenti. A többségi társadalomhoz való kötődés jelei a nyelvhasználatban, hagyományokban, életvitelben is megnyilvánulhatnak, s adatközlőként eltérő tendenciát mutathatnak.

Azoknál az adatközlőknél, akiknél az erős roma identitás jeleit véltem felfedezni, megjelenik a roma kisebbség felemelkedésére irányuló törekvés, a tényleges tenni akarás vagy annak szándéka. Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy azonosul a romákkal szemben támasztott negatív sztereotípiák valamelyikével, elfogadja s helyesnek tartja azokat.

Azoknál az adatközlőknél, akiknél a kettős identitás identitáskonstrukció jeleit véltem felfedezni, a többségi társadalomhoz való kötődés a nyelvhasználat, a többségi társadalom által elfogadhatónak minősíthető életstílus követésében nyilvánul meg. Az adatközlők közül senki sem beszél a romanit vagy annak valamely dialektusát, s általánosságban elmondható, hogy az adatközlők ennek nem is tulajdonítanak jelentőséget. Az erős roma identitású adatközlőkről szintén elmondható, véleményük szerint nem a nyelv ismerete, esetükben nem ismer-

rete határozza meg, hogyan viszonyul az egyén saját kultúrájához.

A vizsgálat első fázisában szerzett tapasztalatok, összegyűjtött adatok alapján Tornalján a romák körében nagyon kevés hagyomány maradt fenn, s a többség már ezeket sem tartja. Az adatközlők többsége néhány gasztronómiai hagyományt, illetve az elhunyt melletti virrasztás hagyományát emelte ki. Esetenként megfigyelhető volt néhány utalás a tornaljai cigányzenészekre, azok hajdani szerepére a város kulturális életében.

A gömöri romák és a nem romák kapcsolata a megkérdezettek véleménye alapján nem ítéltető meg kifejezetten konfliktusmentesnek, az adatközlők jelentős hányada arról számolt be, érezhető a határvonal megléte a helyi romák és a nem romák között. A vizsgálat során volt olyan adatközlő is, aki szerint a tornaljai romák és a nem romák közötti viszony csupán azért ítéltető meg elfogadhatónak, mert a helyi nem romák számára természetes, hogy Tornalján sok a roma, s ezzel együtt megtanulták elfogadni őket.

A vegyes házasságok megítélése az adatközlők szerint attól is függ, roma vagy nem roma alkot véleményét, ugyanis a nem romák egyesek szerint a romákkal házasságot kötő, párkapcsolatot létesítő nem romákat elítélik.

A cigány és a roma megnevezésekkel kapcsolatban az állapítható meg, hogy használatuk még egy bizonyos személynél sem korlátozható kizárólag az egyik vagy a másik megnevezésre. Elenyésző számú adatközlő jelölte meg kimondottan az egyik vagy a másik megnevezés használatát, s több megkérdezett véleménye megegyezett abban, hogy a megnevező romákkal szembeni viselkedése, attitűdje a meghatározó számukra, nem pedig a kisebbségi csoport megnevezése.

A ROMA IDENTITÁS VIZSGÁLATA TORNALJÁN – AZ IDENTITÁSVIZSGÁLAT MÁSODIK FÁZISA

A Tornalján végzett vizsgálatot egy év elteltével megismételtem. Az adatközlőket ismét lokális szempont alapján választottam ki, viszont a vizsgálat előző fázisában kutatott térségeket kiegészítettem más, a helyiek megítélése szerint főként romák által lakott térségekkel. A kutatás elején feltételeztem, hogy a tornaljai romák különbséget tesznek nemzetiség és származás kö-

zött. A vizsgálati eredmények ismét arról tanúsítottak, hogy a korábbi identitásvizsgálathoz hasonlóan a kutatás második fázisában ismét több adatközlő vallotta magát roma származású magyarnak, magyarnak, mint romának. Továbbá feltételeztem, hogy a korábbi kutatáshoz hasonlóan ismét magas lesz a magyar kötődésű adatközlő aránya. A kérdőíves vizsgálat után 116 adatközlő vállalta az interjút. A beszélgetést vállaló adatközlők közül 87 adatközlő vallotta magát romának, 29 adatközlő pedig nem romának. Az adatok összegzése után 7 adatközlőnél állapítottam meg minimális roma identitást, 46 adatközlőnél közepes roma identitást, 34 adatközlőnél pedig erős roma identitást.

A kutatási eredmények egyértelműen igazolták feltevéseimet. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek magyarázatát a fentebb tárgyalt és egyben a korábbi identitásvizsgálatból levont következtetésekkel azonosítom.

A tornaljai romák és a nem romák esetében inkább beszélhetünk egymás mellett élésről, mintsem együttélésről. A roma és a nem roma társadalom között még mindig határvonal húzódik, s ezt mindkét oldal érzékeli. A roma és a cigány megnevezések használatát tekintve elmondható, hogy a megnevezés használata adatközlőként változik, sőt gyakori eset, hogy az egyik vagy a másik megnevezést előnyben részesítő adatközlő is olykor felváltva használja a két fogalmat.

Pozitívumként értékelendő, hogy a kettős identitás identitáskonstrukció értelmében egyre több roma azonosul a többségi társadalom által is megszokott életvitellel, igazodik annak normarendszeréhez, ami a jövőben a romák és a nem romák együttélésének, nem csupán egymás mellett élésének kiindulópontjaként szolgálhat. Fontos megjegyezni, hogy a kettős identitás hangsúlyozása, vagy az adatközlők vélt azonosulása ezzel a modellel korántsem feltételezi a roma identitás feladásának kényszerét, annak „levetkőzését”, asszimilációt, ellenben egy olyan járható utat kínál, ami a romáknak esélyt ad romaként érvényesülni a nem romák között.

A Tornalján folytatott identitásvizsgálat példáját követve Zsórban, Lőkősházán és Dereskben is végeztem felméréseket. Az egyes települések kiválasztása, a vizsgálatba való bekerülésük megalapozott volt. A Tornalja vonzáskörzetébe tartozó települések

kiválasztásával szerettem volna egy átfogó identitásvizsgálatot végezni a gömöri régió néhány olyan településén, ahol idáig romológiai vizsgálatok nem folytak.

Zsór községben a hivatalos népszámlálási adatok alapján egyetlen roma sem él. A hivatalos adatokkal ellentétben a község szélén egy roma telep található, a telep lakosai hivatalosan a szomszédos Otrokocs községhez tartoznak, lakhelyük mégis Zsór. A telep lakóinak száma megközelítőleg 50 személy.

Az identitásvizsgálat során a roma telep lakói, valamint a község néhány magát nem romának valló lakosa is kitöltötték a kérdőívet. Az eredményekből kiderül, hogy a megkérdezettek többsége magyarnak vallotta magát. A roma telep lakói – akik egyébként vállalják roma származásukat – sem a roma származású magyar válaszadási alternatíva mellett döntöttek, hanem magyarnak vallották magukat. A kérdőíves vizsgálatot követő interjúk során ezt igazolták. Válaszukat azzal indokolták, hogy a népszámlálások alkalmával is a magyar nemzetiséget jelölik meg, mivel a magyar nyelvet beszélik.

A zsóri identitásvizsgálat megkezdése előtt feltételeztem, hogy mivel a zsóri romatelep lakói a falu lakosaitól elszigetelten élnek, saját mikroközösségükön belül megőrizték és napjainkig is ápolják a roma hagyományokat, kultúrát. A vizsgálat során ez a feltételezésem nem igazolódott be,

ugyanis a telep lakói néhány gasztronómiai hagyományt leszámítva már egyáltalán nem őrizték meg a roma hagyományokat. Túlzások nélkül úgy is fogsalmazhatunk, hogy a telep lakói nem őrzik és ápolják a roma kultúrát, annak hagyományait. Továbbá feltételeztem, hogy elszigeteltségükből adódóan a zsóri romatelep lakóinak jelentős hányada az erős roma identitású adatközlők csoportjába lesz besorolható. Feltételezésem ismét tévesnek bizonyult, ugyanis a zsóri romatelep lakói között minden esetben a minimális roma identitás jeleit véltem felfedezni, a közepes és az erős roma identitás jeleit egyetlen adatközlőnél sem észleltem. A zsóri romatelep lakói a kérdőíves vizsgálat során kivétel nélkül a magyar nemzetiséget jelölték meg nemzetiségi hovatartozásukként, viszont elismerték cigány származásukat. Esetükben elmondható, hogy a magyar nemzetiség vállalása szoros összefüggésben van a magyar nyelv használatával.

Lőkősházán 147 adatközlővel dolgoztam. A kérdőíves vizsgálat során a megkérdezettek 96 százaléka magyarnak vallotta magát, 2 százaléka roma származású magyarnak, 1 százaléka szlováknak, egy százaléka pedig romának. Az interjúk alkalmával 7 adatközlő vallotta magát romának, 40 adatközlő pedig nem romának. Az interjúk során 2 adatközlőnél minimális, 5 adatközlőnél pedig közepes roma identitást állapítottam meg. Az erős roma identitás jeleit egyetlen adatközlőnél sem véltem felfedezni.

A Lőkősházán folytatott identitásvizsgálat kezdetén feltételeztem, hogy a későbbi vizsgálat eredményei nem tükrözik az önbevalláson alapuló népszámlálási adatokat, illetve a helyi önkormányzat által végzett becslést, mely szerint Lőkősházán a falu összlakosságának több, mint 30 százaléka roma.

Feltételezésem beigazolódott, ugyanis a megkérdezettek többsége magyarnak vallotta magát, a romák százalékaránya igencsak csekély volt. Azoknál az adatközlőknél, akik vállalták roma származásukat, minimális és közepes roma identitást véltem felfedezni. Hipotézisem, miszerint ismét több lesz azoknak az adatközlőknek a száma, akiket a közepes roma identitású adatközlők kategóriába sorolhatok, beigazolódott.

Annak ellenére, hogy Lőkősházán a romák a többségi lakosság tagjai között a falun belül élnek, valamint

komolyabb nézeteltérésekről a romák és a nem romák között senki sem számolt be, itt sem figyelhető meg a településen belüli együttélés. A viszonylag békés egymás mellett élés, a határok megtartása Lőkősházán is jellemző, bár kétségkívül annak gyengébb formája érzékelhető. Annak ellenére, hogy az adatközlők elmondása alapján a romák és a nem romák közötti viszony békésnek értékelhető, több adatközlőnél is megjelent az a nézet, mely szerint a helyi nem romák kiközösítik azt a nem romát, aki romával él párkapcsolatban, házasságban.

A kutatás utolsó települése Deresk község volt. A községben az utolsó népszámlálás adatai alapján az összlakosságnak mintegy 30 százaléka roma, a községi hivatal dolgozói által végzett becslés szerint ez az arány az 50 százalékot is meghaladja. A kutatási eredmények leginkább Deresk esetében közelítették meg az általam megfogalmazott hipotézist, ugyanis a magyar nemzetiség megjelölése után a megkérdezettek jelentős százalékarányban választották a roma származású magyar, illetve a roma válaszadási alternatívát.

A dereski kutatás esetében ismét túlsúlyban voltak azok az adatközlők, akiknél a kettős identitás identitáskonstrukció elemeit véltem felfedezni.

Deresekben a korábban csak a falu peremén élő romák napjainkban már a falu minden térségében megtalálhatók, a többségi magyar lakosság között élnek. A megkérdezett, magukat romának valló adatközlőknél megfigyelhető, hogy a faluba költözéssel a többségi társadalom tagjai közé szeretnének beilleszkedni. A magukat nem romának valló adatközlők véleménye ezzel kapcsolatban meglehetősen negatív, a romák és a nem romák együttélését elhárítják. A romák elvegyülése a falu lakossága között, az állítólagos alkalmazkodás irányába való mozdulásuk sem elegendő ahhoz, hogy egy viszonylag békés együttélési modell valósuljon meg ezen a településen.

AZ ÉRTELMSÉGI ROMÁK IDENTITÁSÁNAK VIZSGÁLATA

Kutatásom során értelmiségi romák identitásának kutatásával is foglalkoztam. A vizsgálat középpontjában az értelmiségi romák egyetemig vezető életútjának feltérképezése állt. A kutatás során kérdőívek és mélyinterjúk segítségével gyűjtöttem adato-

kat. A vizsgált értelmiségi romáknál leggyakoribb identitásstratégiaként a kettős identitás jelent meg. A kettős identitás értelmében az általam vizsgált értelmiségi romák vállalják roma identitásukat, kötődnek a roma kultúrához, ugyanakkor az értelmiségi lét megszerzése asszimilációhoz is vezet. Az egyén egyaránt jól funkcionál a kisebbségi roma közösségben s a többségi társadalomban is.

Az értelmiségi romák körében végzett vizsgálatot kérdőíves felméréssel kezdtem.

A kérdőívek kitöltése után 8 adatközlővel készítettem mélyinterjúkat. Az értelmiségi romák esetében 5 adatközlőnél állapítottam meg közepes roma identitást, s ezen belül kettős identitást, 3 adatközlőnél pedig erős roma identitást.

Összességében elmondható, hogy az értelmiségi romáknál az értelmiségi lét megszerzése jelentős mértékben hozzájárul saját kultúrájuk felvállalásához, roma származásuk elfogadásához.

A kettős identitású adatközlők a többségi társadalom (magyarok, szlovákok) identitáselemeiből vesznek át olyan elemeket, amelyek saját etnikai, kisebbségi identitásukból hiányozhatnak. A romák esetében ezek a következők lehetnek: sikerorientáltság,

ambíciózus törekvés, munkamorál, tenni akarás. Természetesen korántsem arról van szó, hogy a kisebbségben élő romáknál ezek a tulajdonságok nem figyelhetőek meg, viszont jóval kisebb arányban, mint például a nem roma származású egyéneknél. Adatközlőim esetében a diploma, az értelmiségi lét megszerzése az asszimiláció folyamatának, a többségi társadalomba való beolvadásnak fontos része. Az asszimilációnak minden kétséget kizárva negatív hozadéka is van, ugyanis a diplomát megszerző, a többségi társadalomba integrálódott roma értelmiségi fiatal az egyetem elvégzése utáni időkből szembesülhet a többnyire másfajta életszemlélet követő roma közösséggel, családjával való konfliktusokkal. A folyamat sikeressége tehát többnyire attól függ, mennyire befogadó a többségi társadalom, s mennyire elfogadó, megértő a roma közösség.

Az adatközlők közül csupán néhányuk szülei rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, ami szintén befolyásolhatja az egyén által választott életutat. Többek között ezért is tartanám rendkívül érdekesnek egy hasonló jellegű kutatás lebonyolítását 20-25 év elmúltával, amikor is az általam megkérdezett adatközlőknek már sa-

ját családjuk lesz, s olyan korú gyermekeik, akik egyetemi tanulmányaik előtt állnak. Ha szüleik útjára lépnek és szintén elindulnak az értelmiségi lét felé, érdemes lesz megfigyelni, hogyan viszonyulnak a témához ők mint másodgenerációs roma értelmiségiek.

A romológiai vizsgálatok szempontjából a gömori régiót meglehetősen érdekes kutatási területnek vélem, főként azért, mert számos olyan település „otthona”, amelyről egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal. Jövőbeli munkám során néhány ilyen települést szeretnék vizsgálat alá vetni s ezzel is gazdagítani a gömori néprajzot.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

■ HANICZKO, A. Nyelvhasznat és identitástudat vizsgálata a gömori régió roma lakosságának körében. Doktori értekezés, UKF, FSS, ÚSJK. Nyitra, 2017.

■ MANN, A. B.: A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése. In: Prónai Csaba szerk.: Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2005.

■ PRÓNAI, CS. (szerk.): Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: 2005.